

**В. І. ТЮТЮГІН, О. Д. КОМАРОВ, М. А. РУБАЩЕНКО**

# **КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ**

**Загальна частина**

**Посібник  
для підготовки до іспитів**

Харків  
«Право»  
2016

УДК 343.2/7(477)(075)  
ББК 67.9(4УКР)308я7  
Т98

**Тютюгін В. І.**

Т98 Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підготовки до іспитів / В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров, М. А. Рубашенко. – Х. : Право, 2016. – 200 с.

ISBN 978-966-458-942-7

Посібник підготовлений відповідно до навчальної програми курсу з кримінального права України (Загальна та Особлива частини) з урахуванням змін та доповнень, внесених до КК України станом на 1 січня 2016 року. У ньому надаються стислі відповіді на питання, які виносяться на курсові та державний іспити з цієї дисципліни; окремо подаються переліки екзаменаційних питань залежно від форм навчання та атестації; у підрядкових примітках (виносках) до окремих статей КК наводяться посилання на відповідні постанови Пленумів Верховного Суду України та Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; запропоновано перелік навчальної та монографічної літератури для самостійної підготовки студентів до іспиту.

Призначений для студентів (слухачів, курсантів) юридичних навчальних закладів та юридичних факультетів усіх форм навчання. Може бути корисним абітурієнтам, аспірантам, науковим та практичним працівникам.

**УДК 343.2/7(477)(075)**  
**ББК 67.9(4УКР)308я7**

ISBN 978-966-458-942-7

© Тютюгін В. І., Комаров О. Д.,  
Рубашенко М. А., 2016  
© Видавництво «Право», 2016

## ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень .....	9
Передмова .....	10

### Загальна частина: питання та відповіді

1. Кримінальне право як галузь права: поняття, предмет, метод, система, завдання і функції (ст. 1 КК).....	12
2. Закон про кримінальну відповідальність: поняття, ознаки, значення (ст. 3 КК).....	14
3. Структура закону про кримінальну відповідальність .....	15
4. Чинність і дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Час вчинення злочину (ст. 4 КК).....	17
5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі: поняття, підстава, наслідки (ст. 5 КК).....	20
6. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України (ст. 6 КК) .....	21
7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених за межами України (статті 7, 8 КК) .....	23
8. Видача і передача особи, що вчинила злочин: поняття та підстава (ст. 10 КК).....	24
9. Поняття та ознаки злочину за кримінальним правом України (ст. 11 КК).....	25
10. Відмінність злочину від інших правопорушень .....	27
11. Малозначне діяння: поняття, ознаки та відмінність від злочину (ч. 2 ст. 11 КК).....	28
12. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості: поняття, критерії, значення (ст. 12 КК) .....	29
13. Кримінальна відповідальність: поняття, ознаки, підстава, форми реалізації (ст. 2 КК).....	30
14. Поняття і значення складу злочину.....	32
15. Елементи та ознаки складу злочину.....	33
16. Види складів злочину .....	35
17. Об'єкт злочину: поняття, види, значення .....	36
18. Предмет злочину: поняття, відмінність від об'єкта, значення .....	38
19. Об'єктивна сторона злочину: поняття, ознаки, значення.....	39
20. Діяння як ознака об'єктивної сторони: поняття, ознаки, форми. Умови кримінальної відповідальності за бездіяльність .....	41

21. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, значення.....	43
22. Причинний зв'язок: поняття, правила встановлення, види, значення .....	45
23. Спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину: поняття, значення .....	47
24. Суб'єкт злочину: поняття, ознаки, види (статті 18–22 КК) .....	49
25. Неосудність: поняття, критерії, значення (ст. 19 КК).....	50
26. Обмежена осудність: поняття, критерії, значення (ст. 20 КК).....	52
27. Спеціальний суб'єкт злочину: поняття, ознаки, значення (ч. 2 ст. 18 КК) .....	53
28. Суб'єктивна сторона злочину: поняття, ознаки, значення (статті 23–25 КК).....	54
29. Вина: поняття, форми, значення (статті 23–25 КК) .....	55
30. Прямий умисел: поняття, ознаки, відмінність від непрямого умислу (ч. 2 ст. 24 КК).....	56
31. Непрямий умисел: поняття, ознаки, відмінність від прямого умислу (ч. 3 ст. 24 КК).....	57
32. Спеціальні види умислу .....	58
33. Злочинна самовпевненість: поняття, ознаки, відмінність від непрямого умислу (ч. 2 ст. 25 КК).....	59
34. Злочинна недбалість: поняття, ознаки, відмінність від казусу (ч. 3 ст. 25 КК) .....	61
35. Змішана (складна (подвійна)) форма вини: поняття, різновиди, значення .....	62
36. Казус: поняття, ознаки, відмінність від вини, правові наслідки .....	63
37. Мотив і мета злочину: поняття, значення .....	64
38. Фактична помилка: поняття, види, значення.....	65
39. Юридична помилка: поняття, види, значення.....	67
40. Закінчений злочин: поняття та види (ч. 1 ст. 13 КК) .....	68
41. Готування до злочину: поняття, ознаки, кваліфікація. Відмінність готування від виявлення умислу та замаху на злочин (ст. 14 КК).....	70
42. Замах на злочин: поняття, ознаки, кваліфікація. Відмінність замаху від готування до злочину та закінченого злочину (ст. 15 КК) .....	72
43. Види замаху на злочин (ч. 2 та ч. 3 ст. 15 КК).....	73
44. Добровільна відмова при незакінченому злочині: поняття, ознаки, кримінально-правові наслідки, відмежування від дійового каяття (ст. 17 КК).....	75
45. Співучасть у злочині: поняття, ознаки, значення (ст. 26 КК) .....	78

46. Виконавець як співучасник злочину: поняття, ознаки, види, кваліфікація (ч. 2 ст. 27 КК).....	80
47. Організатор як співучасник злочину: поняття, ознаки, кваліфікація (ч. 3 ст. 27 КК).....	81
48. Підбурювач як співучасник злочину: поняття, ознаки, кваліфікація (ч. 4 ст. 27 КК).....	83
49. Пособник як співучасник злочину: поняття, ознаки, кваліфікація (ч. 5 ст. 27 КК).....	84
50. Форми співучасті (ст. 28 КК).....	86
51. Кримінальна відповідальність та кваліфікація діянь співучасників (статті 29, 30 КК).....	89
52. Співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом.....	90
53. Невдале підбурювання та пособництво: поняття, значення, відмінність від добровільної відмови співучасників.....	91
54. Екссес виконавця: поняття, ознаки, види, значення (ч. 5 ст. 29 КК).....	92
55. Особливості добровільної відмови співучасників (ст. 31 КК).....	93
56. Причетність до злочину: поняття, види, відмінність від співучасті у злочині (ч. 6 і ч. 7 ст. 27 КК).....	95
57. Триваючий, продовжуваний, складний (складений) злочин та злочини з похідними наслідками.....	96
58. Повторність злочинів: поняття, ознаки, види, значення (ст. 32 КК).....	99
59. Сукупність злочинів: поняття, ознаки, види, значення (ст. 33 КК).....	102
60. Рецидив злочинів: поняття, ознаки, види, значення (ст. 34 КК).....	103
61. Необхідна оборона: поняття, підстави, ознаки, значення (ст. 36 КК).....	105
62. Уявна оборона: поняття, правові наслідки (ст. 37 КК).....	107
63. Затримання особи, що вчинила злочин: поняття, підстави, ознаки, значення (ст. 38 КК).....	109
64. Перевищення меж необхідної оборони та заходів, необхідних для затримання злочинця: поняття, види, кримінально-правові наслідки (ч. 3 ст. 36, ч. 2 ст. 38 КК).....	110
65. Крайня необхідність: поняття, підстави, ознаки, значення та відмінність від необхідної оборони (ст. 39 КК).....	112
66. Фізичний та психічний примус: поняття та кримінально-правове значення (ст. 40 КК).....	114

67. Виконання наказу або розпорядження: поняття, види, ознаки та правові наслідки (ст. 41 КК).....	116
68. Звільнення від кримінальної відповідальності: поняття, порядок, передумова, підстава, види, правові наслідки (ст. 44 КК) .....	118
69. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 45 КК) .....	120
70. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 46 КК) .....	121
71. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки: передумова, підстава, умова, порядок, наслідки (ст. 47 КК).....	122
72. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 48 КК) .....	123
73. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 49 КК).....	124
74. Поняття та ознаки покарання (ч. 1 ст. 50 КК) .....	126
75. Мета покарання (ч. 2 та ч. 3 ст. 50 КК) .....	127
76. Система покарань: поняття, ознаки, значення (ст. 51 КК) .....	129
77. Основні та додаткові покарання: поняття, види, особливості призначення (ст. 52 КК).....	131
78. Штраф: поняття, розмір, особливості призначення та заміни (ст. 53 КК) .....	133
79. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: поняття, строки, особливості призначення (ст. 55 КК).....	136
80. Громадські та виправні роботи: поняття, строки, особливості призначення (статті 56, 57 КК) .....	137
81. Службові обмеження для військовослужбовців: поняття, строки, особливості призначення (ст. 58 КК).....	139
82. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: поняття, строки, особливості призначення (ст. 62 КК) .....	140
83. Конфіскація майна: поняття, види, особливості призначення, відмінність від спеціальної конфіскації (ст. 59 КК).....	142
84. Обмеження волі: поняття, строки, особливості призначення, відмінність від позбавлення волі (ст. 61 КК).....	143

85. Арешт і позбавлення волі на певний строк: поняття, строки, особливості призначення (статті 60, 63 КК).....	144
86. Довічне позбавлення волі: поняття, особливості призначення (ст. 64 КК) .....	145
87. Загальні засади призначення покарання: поняття та значення (ст. 65 КК) .....	146
88. Обставини, які пом'якшують покарання: поняття та значення (ст. 66 КК) .....	148
89. Обставини, які обтяжують покарання: поняття та значення (ст. 67 КК) .....	150
90. Призначення покарання за наявності деяких обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69 <sup>1</sup> КК) .....	151
91. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті (ст. 68 КК).....	152
92. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК).....	154
93. Призначення покарання за сукупністю злочинів (статті 70, 72 КК).....	156
94. Призначення покарання за сукупністю вироків (статті 71, 72 КК).....	158
95. Звільнення від покарання: поняття, порядок, види, правові наслідки (ст. 74 КК) .....	160
96. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: передумова, підстава та умови (статті 75–78 КК).....	163
97. Кримінально-правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 78 КК).....	165
98. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 80 КК) .....	166
99. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: передумова, підстава, умова та кримінально-правові наслідки (ст. 81 КК) .....	168
100. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: передумова, підстава, умова та кримінально-правові наслідки (ст. 82 КК).....	169
101. Звільнення від покарання за хворобою: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 84 КК) .....	171
102. Звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування (статті 85–87 КК) .....	172
103. Судимість: поняття та правові наслідки (ст. 88 КК) .....	175

104. Погашення судимості: поняття, підстави, строки, значення (статті 89–90 КК).....	177
105. Зняття судимості: поняття, підстави, наслідки (ст. 91 КК) .....	178
106. Примусові заходи медичного характеру: поняття, види, порядок застосування (статті 92–95 КК) .....	179
107. Спеціальна конфіскація майна: поняття, підстава застосування, відмінність від конфіскації майна як виду покарання (статті 96–96 <sup>2</sup> КК).....	181
108. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: поняття, види, підстава застосування (статті 96 <sup>3</sup> –96 <sup>11</sup> КК) .....	183
109. Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності (статті 97, 106 КК) .....	185
110. Види покарань, що застосовуються до неповнолітніх та особливості їх призначення (статті 98–102 КК) .....	186
111. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання (статті 104–107 КК).....	188
<b>Рекомендована література для самостійної підготовки .....</b>	<b>190</b>



## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

<b>ВВСУ</b>	– Вісник Верховного Суду України
<b>ВРУ</b>	– Верховна Рада України
<b>ВСУ</b>	– Верховний Суд України
<b>ГК</b>	– Господарський кодекс України
<b>Збірник</b>	– Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Х.: Право, 2011
<b>ЗСУ</b>	– Збройні Сили України
<b>КВК</b>	– Кримінально-виконавчий кодекс України
<b>КЗпП</b>	– Кодекс законів про працю України
<b>КК</b>	– Кримінальний кодекс України
<b>КМУ</b>	– Кабінет Міністрів України
<b>КПК</b>	– Кримінальний процесуальний кодекс України
<b>КУпАП</b>	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
<b>МК</b>	– Митний кодекс України
<b>МОЗ</b>	– Міністерство охорони здоров'я
<b>н.м.д.г.</b>	– неоподатковуваний мінімум доходів громадян
<b>ПдК</b>	– Податковий кодекс України
<b>пит.</b>	– питання
<b>ППВССУ</b>	– Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ
<b>ППВСУ</b>	– Постанова Пленуму Верховного Суду України
<b>СБУ</b>	– Служба безпеки України
<b>СК</b>	– Сімейний кодекс України

## ===== ПЕРЕДМОВА

Кримінальне право України є однією із фундаментальних навчальних дисциплін при підготовці фахівців за спеціальністю «Правознавство», метою якої є засвоєння студентами юридичних навчальних закладів основних положень про злочин та відповідальність за нього.

На сучасному етапі найважливішою формою оцінювання рівня підготовки студентів з будь-якої навчальної дисципліни, в тому числі і з кримінального права, виступає такий підсумковий контроль знань, як іспит, який вимагає від студента лаконічно, логічно, послідовно та в систематизованій формі за короткий час показати всебічне і повне знання програмного курсу за переліком заздалегідь визначених питань, які виносяться на іспит.

При підготовці до такої форми оцінювання знань студент повинен опрацювати велику кількість навчального, нормативного матеріалу та матеріалів практики застосування закону про кримінальну відповідальність, внаслідок чого значний обсяг часу витрачається не на засвоєння основних положень навчальної дисципліни, а на технічну обробку літератури і визначення обсягу матеріалу й послідовності його вивчення та викладення при наданні відповідей на програмні питання під час іспиту. Як наслідок, відповіді студентів часто мають безсистемний та непослідовний характер, перевантажені зайвою інформацією тощо.

Запропонований посібник має на меті надати комплекс послідовно та системно викладених основних теоретичних і практичних положень кримінального права України в стислій, узагальненій формі, акцентуючи увагу на основних нормативних та доктринальних положеннях, які вивчаються при засвоєнні зазначеної навчальної дисципліни. Використання посібника насамперед сприятиме полегшенню підготовки студентів до іспиту – дозволить систематизувати їхні знання та визначити основний зміст і приблизний обсяг відповіді на

питання та в кінцевому результаті – забезпечить підвищення рівня їхньої професійної підготовки.

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми курсу «Кримінальне право України. Загальна частина та Особлива частина», що викладається студентам (курсантам та слухачам) усіх форм навчання (денної, заочної та вечірньої). Зміст посібника визначено переліком зразкових питань, які включаються до екзаменаційних білетів. При цьому враховано перелік питань, які виносяться як на курсові, так і на державний іспити.

Використовуючи посібник, слід, однак, урахувувати, що він містить лише певний мінімальний (базисний) обсяг матеріалу із вказаної навчальної дисципліни і у цьому плані виступає лише своєрідним навчально-довідковим виданням, яке орієнтує читача і зосереджує його увагу на основних положеннях, які повинні бути ним вивчені та засвоєні при підготовці до іспиту з кримінального права і висвітлені під час його складання. Тому для того, щоб у повному обсязі опанувати матеріал навчальної дисципліни і при складанні іспиту виявити необхідний рівень знань та надати правильну, всебічну, глибоку, аргументовану, ґрунтовну і систематизовану відповідь на питання, що включені до екзаменаційних білетів, необхідно перш за все і в обов'язковому порядку звернутися до інших джерел: до закону про кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України) та інших нормативно-правових актів, постанов Пленуму Верховного Суду України та Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів до закону про кримінальну відповідальність та спеціальної наукової літератури.

## ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА: питання та відповіді

### 1. Кримінальне право як галузь права: поняття, предмет, метод, система, завдання і функції (ст. 1 КК)

Термін «кримінальне право» вживається у сучасній юридичній науці у трьох значеннях: а) як галузь права, тобто система правових норм, яким властивий власний предмет і метод правового регулювання; б) як розділ юридичної науки, який являє собою систему доктринальних ідей, теорій і поглядів на злочин і кримінальну відповідальність за його вчинення; в) як навчальна дисципліна, тобто педагогічно адаптована система знань щодо злочину і кримінальної відповідальності, що викладається у вищих навчальних закладах.

**Кримінальне право як галузь права** – система правових норм, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які заходи кримінальної відповідальності або інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Кримінальному праву, як галузі права, притаманна низка **ознак**:

- Кримінальне право – *фундаментальна (базова, самостійна)* галузь права. Кримінальне право виникло як самостійна галузь права і характеризується притаманним лише йому власним предметом і методом правового регулювання.

- Кримінальне право є галуззю *публічного права*, оскільки регулює суспільні відносини, учасником яких, з одного боку, є держава, а з іншого – особа, що вчинила злочин.

- Кримінальне право є *системою* правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину.

- Норми кримінального права *закріплюються виключно в законах* і приймаються у встановленому законодавчому порядку (ВРУ або всеукраїнським референдумом). Таким чином, нормам кримінального права властива *формальна визначеність*.

- **Предметом кримінального права** є кримінально-правові відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину та притягненням особи, що його вчинила, до кримінальної відповідальності, а також

у зв'язку із застосуванням інших заходів кримінально-правового характеру.

- Кримінальному праву властивий переважно *імперативний метод правового регулювання*, який полягає в тому, що: а) учасники кримінально-правових відносин не є рівноправними (у особи, що вчинила злочин, наявний обов'язок понести відповідальність за його вчинення, а у держави (в особі слідчого, прокурора, судді) – повноваження притягнути особу до кримінальної відповідальності); б) кримінальне право має свій власний предмет, встановлюючи переважно норми-заборони і норми-зобов'язання.

Норми кримінального права об'єднані у певну **систему**, яка складається із Загальної і Особливої частин.

*Загальну частину* складають норми, які мають універсальний характер і визначають завдання, принципи та найбільш важливі інститути кримінального права (підставу кримінальної відповідальності, чинність і дію кримінального закону в часі і просторі, стадії злочину, співучасть у злочині, поняття і види покарань, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх тощо).

*Особливу частину* кримінального права складають норми, що визначають, які конкретно діяння є злочинами (їх ознаки) і встановлюють конкретні види та розміри покарань, які можуть застосовуватись до осіб, що їх вчинили. Норми Загальної і Особливої частин нерозривно пов'язані між собою і тільки в єдності дозволяють врегулювати кримінально-правові відносини. Норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини і завжди застосовуються одночасно з її нормами. Водночас Загальна частина побудована на узагальненні ознак, притаманних злочинам, передбаченим в Особливій частині.

**Завдання** кримінального права закріплені у ст. 1 КК і полягають у правовому забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Для реалізації цього завдання кримінальне право виконує низку **функцій**, основними з яких є охоронна і регулятивна. *Охоронна функ-*

ція полягає в тому, що, встановлюючи заборону на вчинення злочинів і передбачаючи покарання за їх вчинення, кримінальне право тим самим охороняє суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права (життя, здоров'я, власність, громадський порядок і громадська безпека тощо). *Регулятивна* функція кримінального права полягає в тому, що: а) передбачаючи покарання за вчинення певних діянь, кримінальне право вимагає від учасників суспільних відносин правомірної поведінки; б) у деяких випадках кримінальний закон прямо надає особі право вчинити певні дії (при необхідній обороні, крайній необхідності тощо); в) визначаючи ознаки конкретних злочинів, встановлюючи засади і правила призначення покарання, передумови і підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, закон безпосередньо регулює діяльність правоохоронних органів і судової системи.

## ===== 2. Закон про кримінальну відповідальність: поняття, ознаки, значення (ст. 3 КК)

Формою нормативного вираження кримінального права як галузі права є закон про кримінальну відповідальність. Термін «закон про кримінальну відповідальність», або «кримінальний закон» (вживаються як синоніми), використовується у кримінальному праві в двох значеннях: з одного боку, кримінальним законом називається КК в цілому чи окремі його норми, з іншого – цим терміном охоплюються ті закони, якими вносяться зміни і доповнення до КК.

*Закон про кримінальну відповідальність* – письмовий нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу і містить у собі норми, що встановлюють підстави, завдання і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які заходи кримінальної відповідальності та інші заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили.

Закону про кримінальну відповідальність притаманна низка **ознак**:

- Він завжди є *письмовим нормативно-правовим актом*.

- Кримінальний закон, як і будь-який інший, приймається тільки ВРУ або всеукраїнським референдумом і має *вищу юридичну силу*.

- Він містить у собі норми кримінального права, тобто визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які заходи кримінальної відповідальності (в тому числі й покарання) застосовуються до осіб, що їх вчинили, а також встановлює підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання та порядок застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

- Закон є *єдиним* джерелом кримінального права. Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються *тільки* КК. Будь-які інші прийняті закони про кримінальну відповідальність після набрання ними чинності включаються до КК.

*Значення* закону про кримінальну відповідальність полягає в тому, що:

- він виступає формою існування кримінального права, містить у собі всі норми, які утворюють галузь кримінального права;

- за допомогою кримінального закону забезпечується охорона суспільних відносин, що існують в суспільстві, від злочинних посягань;

- кримінальний закон виконує виховну функцію, формуючи у громадян уявлення про неприйнятні в суспільстві форми поведінки.

### **3. Структура закону про кримінальну відповідальність**

Закон про кримінальну відповідальність складається з **Загальної і Особливої частин**, які містять в собі норми Загальної і Особливої частин кримінального права відповідно (див. пит. № 1 – система кримінального права).

У *Загальній* частині КК містяться норми, які визначають завдання кримінального законодавства, підставу кримінальної відповідальності, поняття і види та порядок призначення покарання, передумови і підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, застосування примусових заходів кримінально-правового характеру, а також визначають особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.

В *Особливій частині* КК визначається коло суспільно небезпечних діянь, які є злочинами, передбачаються покарання за вчинення конкретних злочинів, а також закріплюються спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за окремі злочини.

У свою чергу, Загальна і Особлива частини закону про кримінальну відповідальність поділяються на *розділи* (Загальна частина містить 16 розділів, Особлива – 20), які складаються зі *статей*. Кожна стаття містить назву (заголовок), який визначає основний її зміст. Статті, у свою чергу, можуть містити декілька *частин* – окремих абзаців, які позначаються арабською цифрою. Деякі частини статей можуть містити також *пункти* (наприклад, ч. 2 ст. 115 КК), а окремі (ст. 72 КК) – і *підпункти*. Окремі статті як Загальної, так і Особливої частини, можуть містити *примітки* (наприклад, статті 45, 185 КК), в яких розкриваються поняття, застосовані законодавцем у тексті статті.

Більшість норм Особливої частини КК є однотипними за своєю структурою і складаються з двох частин: **диспозиції і санкції**. У *диспозиції* визначаються *ознаки злочинного діяння*, за вчинення якого встановлена кримінальна відповідальність, а в *санкції* – *вид і розмір покарання*, яке може бути призначено судом особі, що його вчинила.

За способом опису ознак складу злочину виділяють *просту, описову, відсиловну, бланкетну та змішану диспозиції*.

*Простою* є диспозиція, яка лише називає злочинне діяння без розкриття його ознак, наприклад «Створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти» (ч. 1 ст. 302 КК).

В *описовій* диспозиції не лише називається злочинне діяння, а й вказуються його ознаки. Наприклад у ч. 1 ст. 296 КК прямо вказано, що слід розуміти під хуліганством: «Хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом».

У *відсиловній* диспозиції для встановлення ознак злочинного діяння необхідно звернутися до іншої норми КК. Так, наприклад, для з'ясування ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК («Торгівля людьми»), необхідно звернутися до ч. 1 цієї ж статті.

*Бланкетною* є диспозиція, в якій для з'ясування ознак злочину необхідно звернутися до іншого нормативно-правового акта (не кри-



мінального закону). Така диспозиція характерна здебільшого для злочинів, в яких діяння полягає в порушенні певних правил. Наприклад, диспозиція ст. 271 КК «Порушення вимог законодавства про охорону праці».

Для *змішаної* диспозиції характерним є те, що вона поєднує в собі ознаки одночасно декількох видів диспозиції (описово-бланкетна, описово-відсилочна тощо). Більшість диспозицій статей Особливої частини є змішаними.

**Санкції** класифікуються на альтернативні та безальтернативні, абсолютно визначені та відносно визначені.

*Альтернативною* є санкція, в якій передбачено не один, а декілька видів основних покарань і суд має можливість вибору виду основного покарання, що призначається особі.

*Безальтернативною* є санкція, що передбачає лише один вид основного покарання. Наприклад, санкція ч. 1 ст. 152 КК («Згвалтування») передбачає, що таке діяння може каратися виключно позбавленням волі.

До *абсолютно визначених* належать санкції, в яких точно визначений не лише вид, а й міра покарання. У чинному КК абсолютно визначені санкції відсутні.

У *відносно визначених санкціях* може бути встановлена лише максимальна межа основного покарання або і мінімальна, і максимальна. У разі вказівки тільки максимальної межі мінімальна межа дорівнює мінімуму певного виду покарання, встановленому в нормах Загальної частини КК.

Як альтернативні, так і безальтернативні санкції можуть бути також *кумулятивними*, тобто такими, у яких поряд з основним покаранням передбачені й додаткові

#### ==== 4. **Чинність і дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Час вчинення злочину (ст. 4 КК)**

Порядок набрання кримінальним законом чинності передбачений у ст. 4 КК. **Чинність кримінального закону** – об'єктивне існування

кримінального закону як такого протягом певного часу, коли він має юридичну силу – від моменту набуття чинності і до моменту її втрати. **Дія кримінального закону** – його реальний вплив на право-відносини, що склалися між особою, яка вчинила злочин, та державою.

Після прийняття нового закону ВРУ чи всеукраїнським референдумом його підписує Голова ВРУ і направляє на підпис Президенту, який протягом 15 днів або підписує його, або накладає «вето» і повертає назад до парламенту зі своїми мотивованими зауваженнями і пропозиціями на повторний розгляд.

У разі, якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

У разі ж використання Президентом права вето, ВРУ може знову прийняти закон не менше як двома третинами від її конституційного складу. За таких умов Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом 10 днів. У разі, якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою ВРУ і опубліковується за його підписом.

**Оприлюднення закону** – доведення до відома всіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування його повного і точного тексту, викладеного державною мовою. Способом оприлюднення закону є його **опублікування** в офіційних друкованих засобах масової інформації. Відповідно до ч. 1 ст. 139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» такими офіційними виданнями є газета «Голос України» та Відомості Верховної Ради України.

Існує два **порядки набрання чинності** законом про кримінальну відповідальність: *ординарний (звичайний)* та *екстраординарний (надзвичайний)*.

За загальним правилом (в ординарному порядку) кримінальний закон набирає чинності *через десять днів з дня його офіційного оприлюднення*. При цьому сам день опублікування закону до розрахунку не береться, а сплив 10-денного строку починається з 00 годин доби, наступної за днем опублікування.

В *екстраординарному* порядку закон може набирати чинності:

- 1) з *дати, вказаної у самому законі*;
- 2) з *дня офіційного опублікування* (тобто з 00 годин доби, наступної за днем опублікування);
- 3) з *дня набрання чинності іншим нормативно-правовим актом*.

При цьому ч. 1 ст. 4 КК встановлює *обмеження* щодо набрання чинності кримінальним законом у *екстраординарному* порядку – *в будь-якому випадку такий закон не може набрати чинності раніше дня його офіційного опублікування* (тобто 00 годин доби, наступної за днем його офіційного опублікування).

Закон **втрачає чинність** у разі:

1) *Скасування або його зміни новим законом*. Такий порядок *на-явний* тоді, коли у новому законі:

- міститься *вказівка на скасування старого закону в цілому чи окремих його положень, або ж про заміну положень старого закону приписами нового*;
- хоча й не міститься такої *вказівки*, однак новий закон регулює ті самі *правовідносини, які врегулював попередній*.

За таких умов раніше чинний кримінальний закон *припиняє діяти* з дня набрання чинності новим законом, якщо інше не зазначено в самому новому законі.

2) *Визнання Конституційним Судом України закону в цілому або окремих його положень такими, що не відповідають Конституції України*. Такі закони або їх окремі положення *втрачають чинність* з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх *неконституційність* (ч. 2 ст. 152 Конституції України).

3) *Закінчення строку дії, на який було прийнято закон, або зміна умов чи обставин, на які він був розрахований*.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 КК *злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом, що діяв на час вчинення цього діяння. Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності* (ч. 3 ст. 4 КК). Тому тільки час вчинення особою суспільно небезпечного діяння (а не час настання наслідків) визнається часом вчинення злочину.

## 5. **Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі: поняття, підстава, наслідки (ст. 5 КК)**

Відповідно до ч. 2 ст. 4 КК злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння *визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння*. У цьому полягає *пряма дія* кримінального закону в часі. Зворотна дія кримінального закону в часі являє собою *виняток* із загального правила.

**Зворотна дія кримінального закону в часі** – поширення дії закону про кримінальну відповідальність на правовідносини, що виникли до набрання цим законом чинності.

Частина 1 ст. 5 КК передбачає **три підстави** зворотної дії кримінального закону в часі, коли новий закон:

1) *скасовує злочинність діяння*. Під скасуванням злочинності діяння розуміється декриміналізація, тобто виключення законодавцем діяння з переліку кримінально караних;

2) *пом'якшує кримінальну відповідальність*. Пом'якшення кримінальної відповідальності полягає в законодавчому зменшенні *караності* діяння та (або) *пом'якшенні інших кримінально-правових наслідків вчинення злочину* (розширення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, звуження кола обставин, що обтяжують покарання, скорочення строків погашення судимості тощо);

3) *іншим чином поліпшує становище особи порівняно з законом, чинним на час вчинення злочину*. Під поліпшенням становища особи іншим чином слід розуміти випадки, коли приймаються закони, які змінюють на користь особи такі визначені в КК правові наслідки вчинення злочину, що не пов'язані з кримінальною відповідальністю. Зокрема, йдеться про звуження підстав та обсягу застосування спеціальної конфіскації майна, примусових заходів виховного та медичного характеру, примусового лікування, заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

Якщо закон *частково пом'якшує кримінальну відповідальність* або іншим чином поліпшує становище особи, а *частково посилює кримінальну відповідальність* або іншим чином погіршує становище

особи, то він має зворотну дію у часі лише в тій його частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи (ч. 3 ст. 5 КК).

Можуть виникнути і такі ситуації, коли на час вчинення злочину чинним є один закон, на час розслідування кримінального провадження – другий, а на час судового розгляду – третій. Такий закон, який ще не був чинним на час вчинення злочину і вже не є чинним на момент постановлення вироку, одержав у теорії кримінального права назву **проміжного**. Відповідно до ч. 4 ст. 5 КК *проміжний* закон має зворотну дію, якщо він скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

**Зворотна дія закону в часі поширюється на осіб, які:** а) вчинили злочин до набрання чинності цим законом; б) вже відбувають призначене їм судом покарання; в) відбули призначене їм покарання, але мають судимість.

## ===== 6. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України (ст. 6 КК)

Відповідно до ч. 1 ст. 6 КК особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України. У цьому полягає сутність **територіального принципу** дії кримінального закону в просторі. При цьому, якщо злочин вчинено на території України, відповідальності згідно з територіальним принципом підлягає *будь-яка* фізична особа, що його вчинила: громадяни України, іноземці та особи без громадянства.

Територіальний принцип заснований на приписах ст. 2 Конституції України, відповідно до якої суверенітет України поширюється на всю її територію.

Відповідно до ч. 2 та ч. 3 ст. 6 КК *злочин вважається вчиненим на території України, якщо його було:* **1) почато, 2) продовжено, 3) закінчено, 4) припинено на території України, 5) якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.**

Під *територією України* як місцем вчинення злочину слід розуміти *сушу, надра, водний або повітряний простір у межах дер-*

жавних кордонів України, а також інші об'єкти, на які поширюється суверенітет держави і здійснюється її юрисдикція. Державним кордоном є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

До території України (та прирівняних до неї об'єктів), зокрема, належать:

**а)** суша, водойми та надра землі в межах державного кордону України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі і над територіальним морем;

**б)** військові кораблі, приписані до портів на території України, що перебувають під прапором України у відкритому морі, в територіальному морі або портах інших держав;

**в)** невійськові кораблі, приписані до портів на території України, що перебувають під прапором України у відкритому морі;

**г)** іноземні невійськові судна, що перебувають у територіальному морі чи порту України;

**ґ)** військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на її території, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі, в повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

**д)** невійськові повітряні судна України, які приписані до аеропортів на території України і перебувають поза межами держави у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України;

**е)** континентальний шельф України;

**є)** виключна (морська) економічна зона;

**ж)** територія консульських установ і дипломатичних представництв України за кордоном;

**з)** місця дислокації військових частин України на території інших країн у випадках, передбачених міжнародними договорами.

Водночас із територіального принципу існує *виняток*: відповідно до ч. 4 ст. 6 КК питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.

## 7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених за межами України (статті 7, 8 КК)

Питання про чинність кримінального закону щодо злочинів, вчинених за межами України, вирішується на підставі *принципу громадянства*, а також *універсального та реального принципів*.

Принцип *громадянства* відображено у ст. 7 КК, згідно з якою *громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ*.

Для притягнення вказаних осіб до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені поза межами території України, необхідно, щоб вчинене діяння визнавалось злочинним за КК України *незалежно від того, чи визнається таке діяння злочином у тій державі, де воно було вчинене*.

Але, *якщо такі особи за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини* (ч. 2 ст. 7 КК). Вказані положення є реалізацією принципу непритягнення особи двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, який закріплений у ч. 1 ст. 61 Конституції України і у ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованого Україною, та ч. 3 ст. 2 КК.

Відповідно до *універсального* принципу *іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за її КК у випадках, передбачених міжнародними договорами*.

Дія цього принципу впливає з чинних міжнародних зобов'язань України по боротьбі зі злочинністю. Наприклад, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, учасником якої є і Україна, зобов'язує договірні країни здійснювати кримінальне переслідування осіб, що вчинили злочини терористичної спрямованості, незалежно від того, де було вчинено злочин.

*Реальний* принцип полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за її КК у випадках, якщо вони вчинили передбачені КК тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України. Ступінь тяжкості вчиненого такими особами злочину визначається на підставі ст. 12 КК.

Законом України від 13 травня 2014 р. реальний принцип конкретизовано стосовно злочинів корупційної спрямованості, і ст. 8 КК доповнено ч. 2 відповідно до якої іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у статтях 368, 368<sup>3</sup>, 368<sup>4</sup>, 369 і 369<sup>2</sup> КК, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

## ==== 8. **Видача і передача особи, що вчинила злочин: поняття та підстава (ст. 10 КК)**

**Видача особи (екстрадиція)** – видача особи державою, на території якої ця особа перебуває (запитувана держава), державі, компетентними органами якої ця особа розшукується (запитуюча держава) для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Фактична передача особи являє собою завершальну стадію екстрадиційного процесу.

**Підстава** видачі складається з матеріального та процесуального елементів. Матеріальним елементом підстави видачі є вчинення особою, щодо якої вирішується питання про її видачу, суспільно небезпечного діяння, яке за законодавством України та запитуючої держави є кримінально караним. Процесуальний елемент підстави екстрадиції становить наявність запиту від іншої держави про видачу такої особи.

Вирішальне значення при розгляді питання про екстрадицію має громадянство особи, що вчинила злочин. Так, громадяни України за



будь-яких умов не можуть бути видані іноземній державі (ч. 2 ст. 25 Конституції України та ч. 1 ст. 10 КК). Іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду (ч. 2 ст. 10 КК). Тобто, за загальним правилом видача таких осіб є правом України, якщо інше не встановлено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВРУ. Так, відповідно до ст. 1 Європейської Конвенції про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року Договірні сторони зобов'язуються видавати одна одній всіх осіб, що вчинили злочин, з урахуванням положень та умов, викладених у Конвенції.

## ===== 9. Поняття та ознаки злочину за кримінальним правом України (ст. 11 КК)

Злочин є однією з центральних категорій кримінального права. У доктрині кримінального права існують три різноманітні види визначень поняття злочину:

- *Формальне визначення* – злочином є всі діяння, передбачені кримінальним законом, за які встановлене відповідне покарання (формально-юридична ознака злочину). Таке визначення підкреслює лише юридичну природу злочину, вказує на юридичні його ознаки – передбаченість діяння в КК.

- *Матеріальне визначення* – злочином є суспільно небезпечне діяння, яке спричиняє чи загрожує спричиненням істотної шкоди суспільним відносинам. Матеріальне визначення акцентує увагу на соціальній сутності злочинної поведінки, як такої, що здатна до заподіяння шкоди. При цьому злочином можуть визнаватися і діяння, які прямо не передбачені в законі, тобто дозволяється застосування кримінального закону за аналогією.

- *Формально-матеріальне визначення* – злочином визнається тільки таке діяння, яке **1)** прямо передбачене в КК і **2)** є суспільно небезпечним. Саме формально-матеріальне визначення є найбільш універсальним і міститься в кримінальному законодавстві України.